

פתחת המנחמים נבית האבל

במסגרת פעילותי ב'צהר', בהגיעי לניחום אבלים בבית כלה שערכתי לה חופה וקידושין ואיננה משתייכת לציבור שומרי התורה והמצוה, נתקלתי בקושי גדול. ההלכה, כידוע, קובעת כי אסור למנחמים לפתוח בדבריהם לפני שהאבל פותח את פיו. כאשר הגעתי לביתם, מתוקף יחסם אל רב בישראל, השתתקו האבלים ולא פצו את פיהם. דבר זה יכול היה להימשך זמן רב. אמנם זוהי שאלה העולה גם בניחום אבלים בציבור הדתי, אך לדעתי היא חמורה יותר כאשר נפגשים בה בציבור רחב יותר. על כן יש לברר את יסודותיו של דין זה ולהבין את גדרו, ומתוך כך להשליך על קיומו המעשי ופרטיו.

א. מקור הדין

נאמר במסכת מועד קטן (כח, ב):

אמר ר' יוחנן: אין מנחמין רשאיין לומר דבר עד שיפתח אבל, שנאמר "אחרי כן פתח איוב את פיהו", והדר "ויען אליפז התימני".

דין זה, שאסור למנחמים לפתוח בדברים לפני האבל, נפסק להלכה בכל הראשונים¹. יש להדגיש, כי אכן מדובר בדין המוזכר בגמרא, נפסק בכל הראשונים ובשו"ע, ומובא בספרי האחרונים. כיצד, אם כן, ניתן להסביר את העובדה שמנחמים רבים אינם מקפידים על כך? ובכלל, כיצד ניתן להתמודד עם הסיטואציה המביכה אותה יוצרת הלכה זו?

ב. טעם הדין

ראשית כול, יש לעיין בטעמי הדין. כמה טעמים מצאנו בדברי הפוסקים, ומהם נוכל, אולי, ללמוד על מגבלותיו של הדין במקרים מסוימים. ראש וראשון לנותני הטעמים המפורשים, הינו זקני בעל הלבוש זצ"ל (בראש סי' שעו): וטעמא דמסתבר הוא, כלומר שהוא מתחיל להראות צערו שמצער מאוד על מתו, ואחר כך מתחילין לנחמו, אבל מקודם אין שייך לנחמו, דשמא אינו מצטער על מתו. כלומר: נחמה יכולה להיעשות רק במי שצריך להתנחם. רק אחרי שביטא האבל את צערו בדרך כל שהיא, ניתן לנחמו. סמך לדבריו ניתן למצוא בדברי רש"י על הרי"ף (שם), המפרש את דברי ר' יוחנן במילים: "שיפתח אבל בצעריו", כלומר, האבל צריך לבטא את צערו, ואח"כ ינחמוהו.

1. רי"ף (מו"ק יח, א); רא"ש (פ"ג סי' צט); רמב"ם (הל' אבל יג, ג); טור (יו"ד ריש סי' שעו) ועוד ראשונים; שו"ע (יו"ד שעו, א). וכן הובא בספרי האחרונים באופן סתמי: גשר החיים (ח"א פרק כ, ה, ז); פני ברך (יא, ב); יקרא דחיי (פט"ז סעי' א) ועוד.

טעם נוסף המוזכר במוסקים, ניתן ע"י ערוך השולחן (שעו, א):

ויראה לי הטעם דענין ניחום אבלים הוא להצדיק דינו של הקב"ה, כמו שאמר איוב: "ה' נתן וה' לקח יהי שם ה' מבורך", ולנחמו מעצבונו, ולכן מחויב האבל מקודם להצדיק דינו, וראיה לזה ממש"כ הטור בשם הרמב"ן במנהגי הקדמונים שאבל התחיל לומר דיין אמת.

וכעין זה כתב ר' נסים אברהם אשכנזי, אב"ד איזמיר (שו"ת מעשה אברהם סי' ס סד"ה ובמעט). טעם שלישי ניתן ע"י הר"מ שטרנבוך בספרו תשובות והנהגות (ח"ג סי' שעו):

ונלענ"ד שמעיקר הדין האבל אסור בשאילת שלום... והשתיקה, היינו כל ימי האבל עומד דום, וכמו שכתב הרמב"ם סוף פ"ה מהל' אבל... ותולים דוודאי כן הוא רצונו לשתוק ולקבל עליו גזירת שמים בדומיה, ורק אם מתחיל לדבר, מותר לדבר עמו, וכן הוא להדיא בברכות (ו, ב): "אגרא דבי טמיא שתיקוּתא", ובמהרש"א שם הביא מהערוך דהיינו בית האבל, ופי' עפ"י הגמ' הנ"ל דאין המנחמין רשאים לומר דבר עד שיפתח האבל.

כלומר, פתיחת האבל, מהווה גילוי דעת לכך שברצונו אכן לנהל שיחה כלשהי, שכן אילו לא פתח, היה נשאר המצב הנורמלי - השתיקה - על כנו.

ג. היתרים בדברי האחרונים

על פי טעמים אלו, מצאתי כמה היתרים שהוזכרו באחרוני דורנו בנושא הפתיחה לפני האבל:

1. על פי טעמו של הלבוש, כתב הגרא"י ולדנברג (ציץ אליעזר ח"ז סי' מה אות ד):
וא"כ, זיל בתר טעמא, וכל היכא דמכירין שהוא כן מצטער, ומתוך צער ויגון אין באפשרותו לפתוח תחילה בדברים, אזי רשאים המנחמים לפתוח תחילה.
אך, לענ"ד, קשים דבריו, שכן ודאי שכל אבל מצטער על מתו, ואף על פי כן תיקנו חז"ל שיתבצע גילוי של הצער הזה לפני שמנחמים אותו. הרי גם האבלים בזמן ר' יוחנן הצטערו במוות יקיריהם, ובכל זאת קבע ר' יוחנן שאין לפתוח לפניהם. ומה, אם כן, השתנה? כאשר אנו באים לבטל, בפועל, תקנה של חכמים, בשל פקיעת טעמה, עלינו להסביר איך, מדוע ולמה פקע הטעם - מה השתנה במציאות וכדומה. ואילו כאן, אינני רואה כל שינוי במציאות?
2. על פי טעמו של ערוה"ש, כתב בשו"ת מעשה אברהם (שם):
ואפשר, דכיון שבכלל הקניות ובכי שאומר האונן בשעה שמתו מוטל לפניו, מגלה בפומיה לומר ברוך הגוזר ברוך דיין האמת כנודע, משום הכי רשאי המנחם לפתוח בנחמה, ונ"ל להליץ טוב.
כלומר, ניתן להתבסס על דברי קבלת הדין שאמר כבר האבל במהלך הלוויה וימי השבעה. גם כאן, נראה כי רצונו "להליץ טוב" (כעדותו) הביאווה לדוחק זה, שאינו מוזכר במקורות (ובהמשך נביא ראיות לשיטתו).
3. על פי הסברו בטעם הדין, מחדש הר"מ שטרנבוך להלכה:
אכן, בזמננו נהגו לדבר בימי האבל... ובלאו הכי יושבים ומשוחחים... מותר לפתוח ולדבר עמו, ובפרט על הנפטר מפעולותיו וזכויותיו שיש בזה טובה לנפטר.
כאן כבר מצוי הסבר לשינוי המציאות, ובעקבותיה - שינוי הדין.

2. ומסורת בע"פ מוסרת בשמו של הגר"ש סלנט זצ"ל, רבה של ירושלים, כי לאחר שהאבל הוציא מפיו אנחה, ניתן להתחיל לנחם. הסברה מאחורי הנהגה זו, היא כי אנו מחכים לגילוי צערו של האבל. אך עיין בספר "נסיד ממלכת התורה", קורות חייו של ראש ישיבת 'חברון' הרש"ז ברוידא, החולק על הנהגה זו, ונימוקו עמו.

אכן בימים קדמונים, ישבו ושתקו המנחמים והאבל גם יחד, ולכן לא פתחו לפני האבל. אבל היום, כאשר ודאי ידברו, מותר לפתוח עוד לפני האבל, ואין צורך לגילוי דעתו בדבר רצונו לנהל שיחה וכדו'.
היתרים נוספים הוזכרו באחרונים, ונביאם כאן:

4. בספר תפארת בנים (ח"א סי' רז) מביא, שרבה של ירושלים, הרב שמואל סלנט זצ"ל, היה נוהג כשנכנס לבית האבל לומר בקול את ההלכה הזאת, שאין המנחמים רשאים וכו', וממילא היה האבל מבין את הרמז והיה פותח תחילה.
5. בספר נשמת ישראל (סי' כד) מביא בשם מורו ורבו הגה"צ מצעהלים, בעל שו"ת מגדלות מרקחים:

שסיגי במה שהאבל התחיל לדבר בבוקר, ששוב מותרין שאר המנחמין הבאים במשך כל היום להתחיל לדבר אתו...

והעיר שם הרב ישראל דוד הרפנס:

וזאת נראה פשוט שאין צריך האבל להתחיל לדבר עם כל אחד מן המנחמין, ואם אחד נכנס בשעה שהאבל מדבר עם שאר בני אדם מותר הוא להמשיך לנחמו³.

וכן דעת האדמו"ר מליובביץ' זצ"ל, כאשר הוא עוסק בשליחת מכתב תנחומים (שערי הלכה ומנהג, יו"ד, קלא'):
אין צריך לומר פתיחה לכל אחד ואחד בייחוד. וכיון שפתח לאחד, גם שאר הנוכחים מנחמים, ופשטיה דקרא בצורך הפתיחה: "ואין דובר... ויען אליפז". ועוד ועיקר - באם המכתב נפתח על ידי האבל (אף שיודע שתוכנו נידחם) והאבל פותח לקרוא בו - אין לך פתיחה גדולה מזו.

6. בספר "פאר הדור" (ח"ד פרק כה הערה 881, עמ' נא) מובא בשם החזו"א (ע"ר ר' מאיר גריינימן):

כשהלך לנחם אבליים היה החזו"א לפעמים פותח בדברים ראשון, לפני שהתחיל האבל, כשהבחין איך קשה לאבל לדבר מעוצר יגון ומיראת הכבוד⁴.

ד. שיטת ה'ציץ אליעזר'

עד כאן סקרנו דרכי היתר לפתיחת המנחם, שאין להם מקור בספרות הראשונים. חלקם נסמכים על טעמי הדין ופקיעתם (וכמו שראינו, חלקם מוקשים) וחלקם מסתמכים על סברה ו'מעשה רב'.
ברצוני להביא כאן עוד כיוון, בעקבות דבריו של הגרא"י ולדנברג בתשובתו הנ"ל, ואף לחזקו ולבססו. וכך כתב הציץ אליעזר:

הנה תמיד אני מתקשה בזה, ורבים כמוני, כאשר הולכים לנחם אבליים ועפ"י רוב אין האבל מתחיל לדבר כלום עד שמדובבים אותו, אי משום צערא דיליה אי משום יראת כבוד, ומבלי משים מתחילים בדיבור להביע השתתפות בצערו ולדבר בשבחו של הנפטר, והרי זה נגד הלכה פסוקה באין חולק עליה...
עוד חשבתי, דייתכן שהדין הזה הוא רק בפתיחה ראשונה של ביאת המנחמים אצלו... אבל כל שהאבל פתח כבר לדבר לפני המנחמים, תו המנחמים הבאים אחריהם אין צריכין כבר לחכות שיפתח תחילה בדברים.

ואני למד זאת מלשונו של הטור שם, הכותב וז"ל: "ואח"כ נכנסין עם האבל לביתו והוא מיסב בראש וש"ץ אומר נשאלו רבנן טעמא ואבל אומר ברוך דין האמת וגדולי החכמים מנחמין כל אחד ואחד כפי

3. וכן שמעתי ממנו"ר הרב אהרון ליכטנשטיין.

4. וכן בספר 'דינים והנהגות' (ב"ב תשנ"ו, ענייני יו"ד פרק ד סעי' כה). וכן הובא להלכה בספר 'חיים וחסד' (פרק י סעי' א) ובנטעי גבריאל (פרק ז סעי' ו).

מה שרואה לדרוש בנחמה", הרי לנו שלצאת ידי זה שהאבל צריך להתחיל לדבר תחילה יוצאים ע"י זה שהאבל התחיל בדיבור ואמר ברוך דיין האמת. אך צריך שיאמר זאת לאחר הקבורה, שאז יכולים כבר לנחמו, ומספיק זאת על כל הבאים אחריהם לנחמו ויודעים מזה. לענ"ד, ניתן להוכיח כדבריו מלשונו של הרי"ף גיאת בספרו מאה שערים (הלכות אבל, כא): ומתכנסין לאחר התפילה ושי"ץ מכריז נשיילו רבנן טעמא ואבלים אומרים ברוך דיין האמת, והכל עונים עושה שלום במרומיו, וניגשים ומנחמים אחד אחד ושנים שנים... כלומר, מספיקה פתיחה ראשונה (בתחילת השבעה, כלשון הטור, או בתחילת היום כלשון הריצ"ג), כדי להתיר דברי מנחמים אח"כ.

ושם בפירוש יצחק ירנן הביא תשובת הר"י טוב עלם: ...ובעבור שאין לכל אבל כדי לפתוח דברים, התקינו ראשונים לחברין שי"ץ אומר לישיילו רבנן טעמא להיות פתח לדברי המנחמים.

ועוד יותר בולט הדבר בלשון מחזור ויטרי (הלכות אבל סי' פ): וכשנכנס לביתו, והעם אחריו, אין רשותם לדבר עד שיפתח האבל תחילה... ודברו אחרי כן כולם. כלומר, כשנכנס לביתו, בפעם הראשונה אחרי הלוייה, אך לאחר מכן, אין צריכים שיפתח שוב.

ה. גדרה של מצוות ניחום אבלים - שיטת החזו"א

ברצוננו להוסיף עוד ממד עומק לביסוס הנהגתו של החזו"א. המעייין בדברי הראשונים, יראה כי מכנה משותף לכולם, בשאלת מקורה של מצוות ניחום אבלים, למרות שישנה מחלוקת באשר למקורה של מצוה זו: לדעת הרמב"ם, המצוה היא מדברי חכמים, ואלו דבריו (הל' אבל יד, א).

מצוות עשה של דבריהם לבקר חולים ולנחם אבלים... ואלו הן גמילות חסדים שבגופו שאין להם שיעור. אע"פ של מצוות אלו מדבריהם, הרי הן בכלל "ואהבת לרעך כמוך", כל הדברים שאתה רוצה שיעשו אותם לך אחרים, עשה אותם אתה לאחריך בתורה ובמצוות⁵. לעומת זאת, סיעה אחרת בראשונים מגדירה את מקור החיוב כנובע ממצוות עשה דאורייתא⁶. מצוה זו נלמדת מן הפסוק: "והודעת להם את הדרך... - אז גמילות חסדים", או מן הפסוק: "והלכת בדרכיו - מה הקב"ה מנחם אבלים, אף אתה נחם אבלים".

ועי' ביאור הלכה (עב, ד ד"ה "ביום לקרות"), המביא את שתי השיטות ומסתפק ביניהן. אולם במהותה של מצוה זו, לא נחלקו הראשונים. גם הרמב"ם וגם בה"ג וסיעתו, רואים את עיקרה של מצוות ניחום

5. האחרונים האריכו למצוא מקור לדברי הרמב"ם בסוגיה בסנהדרין ע, א (ועיי' ש בשיטת רש"י) - עי' יד המלך (לר' אלעזר סג"ל לנדא מברודי); דברי אמת (לר' יצחק ברור דוד); ציוני מהר"ם (לר' נחום אש, אב"ד צ'נסטוחוב); וכן באור שמח כאן.

6. בה"ג (לב, ו); ר' שלמה אבן גבירול (באזהרותיו, אות לא); והרשב"ץ שם (עיין בדבריו); רמב"ן (בהשגותיו לסה"מ שורש א תשובה ג); תלמידי רבנו יונה (לר"ף ברכות יא, ב).

אבלים כגמילות חסד עם רע, כביטוי לרצון שלי לתת לחברי את אשר הייתי רוצה שייתן הוא לי. זה בדיוק מה שעשו רעי איוב. מגיעים הם השלושה אל רעם משכבר הימים, הנתון בתופת ייסוריו שעצמו מאוד. יכול אני לתאר לעצמי, שבמהלך דרכם הארוכה מתימן, משוח ומנעמה, חשב כל אחד בלבו על דברי הנחמה שישימיעו באוזני חברם האומלל. הם אף נועדים יחדיו "לבוא לנו לול ולנחמו", ומן הסתם חשבו ביחד כיצד לנחם. הכול מוכן לקראת הנחמה שבפיהם. אך כאשר הם מגיעים אל איוב, תגובתם הספונטנית: "וישאו קולם ויבכו", מביאה אותם לידי שתיקה: "וישבו אתו לארץ שבעת ימים... ואין דובר אליו דבר, כי ראו כי גדל הכאב מאוד" (איוב ב, יג) כל אחד מהם מחשב בלבו פנימה: כיצד אני הייתי רוצה שינהגו בי חבריי המנחמים בעת צרה שכזאת! האם לדבריהם הייתי מייחל, או שמא לשתיקה מיוסרת? הם נוקטים בדרך השנייה, ללא ספק מתוך תחושה שזהו רצונו הפנימי של איוב האבל. רק "אחרי כן", לאחר ש"פתח איוב את פיהו ויקלל את יומו", הם מעזים לפתוח בדבריהם, כי **מבינים הם שהוא מעוניין בדבריהם**. שתיקתם אינה נובעת מכך שיש להם ספק באשר לתחושותיו של איוב. ואחר בקשת המחילה מכבוד זקני בעל הלבוש, לא מטעם זה אסרו חז"ל לפתוח לפני האבלים, שכן, נזכור כי דין זה נלמד מרעי איוב. והם ודאי לא התלבטו באשר למצבו הנפשי המזעזע של האיש. להיפך, שתיקתם נבעה דווקא מתוך תחושה ברורה ש'אין עם מי לדבר', כפי שמבואר בדברי הפרשנים.

וכך כותב ר' משה קמחי:

לא דברו אליו מאומה, כענין אל תנחמו בשעת אבלו...

וכן כותב רבי יוסף קרא:

ואין דובר אליו תנחומין, למה - כי ראו כי גדל הכאב... אבל באיוב גדל הכאב מאוד, שלא היה להם לנחמו אפילו בגופו...

וכן כתב ר"ת בפירושו (מהדו' אברהם שושנה, הוצאת מכון אופק עפ"י כת"י, ירושלים תש"ס):
המה באו לנחמו ולא יכלו, כי הכאב הגדול מנעם, שאין תנחומין למי שמתו מוטל לפניו, והוא היה חשוב כמת.

וכן בפירוש צרפתי קדום (מבית מדרשו של רש"י, יו"ל ע"י ויליאם ר"ט, ירושלים תשל"ט):
ואין דובר אליו, כי ראו ובמה ינחמוהו אחרי שכ"כ מוכה ומיוסר ומגיע עד שערי מוות, מה אשור לך ומה אנחמך, כי גדל כים שברך!

ובפירוש רבנו מיוחס בן אליהו (מהדו' שעוועל, הוצ' פלדהיים, ירושלים תשל"ט):

ואין דובר אליו דבר - אין יכול לנחמו שראו שכאבו גדול.

ונחתום בדברי רבי זרחיה בן יצחק בן שאלתיאל חן (מחכמי ברצלונה הראשונים):

שלא דברו לו חבריו שום דבר מרוב צער, שראו לו, עד שהתחיל איוב לדבר להם.

הארכתי בהבאת דברי הראשונים, כדי להבהיר עד כמה לא ניתן כמעט לפרש אחרת את פשר שתיקתם של הרעים. שתיקה זו לא נובעת מצפייה לביטוי הצער על ידי האבל, כהבנת הלבוש, אלא דווקא מתוך השתוממות מגודל הצער וחוסר היכולת לבטא במילים נחמה כלשהי לאדם המתאבל ומתייפח לנגדו.

לכן, עלינו להבין את תקנת חז"ל, הנלמדת מהתנהגותם של הרעים, דווקא כבאה להגשים את העיקרון שבבסיסו של

7. ועי' עוד בפירוש של בנו, הרד"ק כאן.

הציווי על נחום האבלים - "ואהבת לרעך כמוך". צא וחשוב - האם אתה היית רוצה "לזכות" בהתקפת מלל בלתי פוסקת? אולי כן - אבל זאת לא תוכל לדעת, עד אשר יפתח האבל את פיו, ויורה את הדרך בה הוא חפץ לנהל את המפגש⁸.

היטיבה לבטא זאת הרבנית נאוה וסרמן במאמרה: "השכול והאבל במקורות היהדות ובספרות הפסיכולוגית" ("תלפיות", כרך י', תשנ"ח, עמ' 321), באומרה:

היכולת לקלוט ניחומים מצריכה בשלות רגשית של האבל, שאי אפשר לזרזה. קודם לכן צריך האבל להתרכז בכאב ולהביא אותו לידי מיצוי. רעי איוב אינם מזרזים את התהליך, הם חשים את המציאות הרגשית של איוב ומתחברים אליה... המנחמים נתבעים לגלות רגישות לקצב ולסגנון האבלות. לעיתים יוכלו למלא תפקיד של מנחמים המסייעים לבחון את השכול מפרספקטיבות נוספות, פעמים אחרות יביאו למעט נחמה בכך שיאפשרו לאבל לשהות עם הכאב ולהיות עסוק ברגשות הצער שלו, מתוך תמיכה, הבנה וחום רגשי.

והרי זהו בדיוק הביצוע של מצוות "ואהבת לרעך כמוך". הן לא ניתן לטעון, כי חובה עלי להאכיל את חברי במאכל האהוב עלי, בטרם אברר האם טעמו זהה לשלי. כך גם כאן - עלי לברר, בדרך התהייה, להיכן רוצה האבל להוביל את הדברים. על ידי המתנה בשתיקה, ניתנת לאבל האפשרות לבחור בין דומייה חרישית לבין שיח - נחמה. וכך ניסח את הדברים אליהו רואנהיים, במאמרו 'הלכות אבילות בדיני ישראל - תפקודים פסיכולוגיים':

מנחמים לפי צורכי המתנחם. מעשה התנחומים מחייב רגישות כלפי האבל, לפי רצונו והלך נפשו באותה השעה. המנחם צריך 'להציע את עצמו' למתנחם, אך אל לו לכפות עצמו עליו. המנחמים כאילו מתמקמים בפריפריה של האבל: הם מביעים נכונותם ליצור קשר איתו, אך הוא זה שמווסת את הקשר. האבל קובע אם כיצד ומתי הוא רוצה להיעזר במנחמיו. הרמב"ם מסכם את הנדרש מן המנחמים: 'אין רשאי לומר דבר עד שיפתח האבל את פיו תחילה...'

8. **הערת העורך (ע. א.)**: לדעת הכותב, לא רק מצוות ניחום אבלים עצמה היא מצוה שבין אדם לחבירו, אלא גם פרטי המצוה נובעים מרגישותם של חז"ל לעניינים אלו, שבין אדם לחבירו. אולם מדברי ערוה"ש עולה בבירור שפרט זה, של איסור פתיחת המנחמים, הוא דין שבין אדם למקום, המחייב את האבל להצדיק עליו את הדין עוד לפני שהוא מקבל תנחומים. ואף הרב שטרנבוך מוסיף נימה של בין אדם למקום בטעמו של דין זה. היחיד הנותן נימוק במישור שבין אדם לחבירו הוא הלבוש, אך נותן לכך טעם אחר. וצ"ע אם יכולים אנו לחלוק מדעתנו על דברי האחרונים מכוח בירור פרשני של מקור הדין בתנ"ך; שכן יתכן שלימוד זה מרעי איוב, שכפי הנראה לא היו יהודים, אינו אלא אסמכתא בעלמא. **תשובת הכותב**: אכן נראה מדברי ערוה"ש והרב שטרנבוך, כי הבנתם הייתה שפרט זה במצוה הינו 'בין אדם למקום'. אך לענ"ד ניתן לפרש את הדין אחרת כאשר מסתמכים על המקור שלו בפסוקים. דבר זה נכון בכל מקרה, וקל וחומר כאשר אנו נסמכים למעשה על פוסק במעמדו של החז"א (ולענ"ד, שורש פסיקתו הוא אכן הבנה זו במהות הדין ובטעמו). וכמדומני שהנהגה זו מקובלת מאד על רבים מגדולי הפוסקים.

לגבי הלימוד מרעי איוב - ודאי שאין כוונתי לומר שהם מהווים מודל לחיקוי, אלא ר' יוחנן הוא זה שהשתמש בהנהגה שלהם כבסיס להלכה, ועל כן יש לראות בו את מקור החיוב לביצוע הדין. אך למרות זאת ניתן ללמוד מן הפסוקים מה היתה הבנתו של ר' יוחנן בטעם הדין, ומתוך כך ללמוד על המסקנה ההלכתית.

9. בתוך: התמודדות במצבי לחץ ומשבר - היבטים ייחודיים בחינוך הדתי (משרד החינוך, ספריית המורה הדתי, ירושלים התש"ץ).

מסקנות

מכל האמור עולה, כי גישה רגישה ומתחשבת, מתבקשת על פי הנחיית התורה. על המנחם לפתוח בשתיקה, ולאפשר לאבל לנתב את מהלך העניינים. באם יפתח האבל יהיה הדבר ביטוי לרצונו לשוחח עם המנחמים¹⁰. כמובן, במקרה בו חש המנחם כי מועקת שתיקה מונחת על ליבו של האבל, המעוניין לפתוח בדברים, ואינו מעז - מפאת כבודו של המנחם וכדו', מוטלת עליו חובת הניחומים על ידי דברים, על פי הנחייתו של החזו"א שהזכרנו לעיל. ונזכה שיקויים בנו ייעוד הנביא (ישעיה סא, א-ב):

לבשר ענווים שלחני, לחבוש לנשברי לב, לקרוא לשבויים דרור, ולאסורים פקח קוח, לקרוא שנת רצו לה', ויום נקם לא-להינו, לנחם כל אבלים.

10. גישה זו מוצאת ביטוי בעבודות פסיכולוגיות רבות שנעשות בשנים האחרונות. ראו למשל מאמרו של ד"ר הנרי אברמוביץ, בתוך: אובדן ושכול בחברה הישראלית, או ספרה של נירה כפיר "כמו מעגלים במים" (במיוחד בפרק השני - מודל ההתערבות, עמ' 78). גם בספרם של מולי להד ועפרה אילון, "על החיים ועל המוות", בפרק על מערכות התמיכה, סעי' 1 (עמ' 15) מוצגת גישה דומה (והשווה פסח קראוס, "למה דווקא אני?", פרק 71 עמ' 921). בהקשר זה, חשוב לקרוא קטע אוטוביוגרפי של מר צבי גבעולי, עובד סוציאלי ששכל את בתו, בפרק המוקדש לשבעת ימי האבל בספרו "יש גם תקווה בשכול" (עמ' 20): "אנשים מנסים לנחם ולהרגיע, ולא יודעים מה לומר ואיך. אני מתחיל לשמוע משפטים שמרגיזים אותי. אחד אומר לי: 'שלא תדע עוד צער'. מה זה לא לדעת צער? יש ביטחון כזה בחיים! הנה יש צער בחיים. רק אתמול-ששום הכל היה בסדר, ופתאום רצחו לי את הבת. אני יודע שהכוונה טובה, אבל אני מתרגז. מישוהו אומר לי, 'אין מה לומר, אין מילים'. ואני לא יודע אם זה כך או שהוא לא מתאמץ, או לא מעוניין להתחייב לומר משהו. בלבי פנימה אני מבין ויודע שאין באמת מה לומר, אולי צריך לחבר תדרוך, 'מה אומרים לאבל או 'אמרות מנחמות ליושבי שבעה'. בחברה שלנו יש כל כך הרבה אסונות. הגיע הזמן שמישהו יחבר הנחיות מתאימות. יש ידידים טובים ומבינים היושבים אתי ושותקים. מחכים שאומר משהו. אני מתחיל לדבר כי איני יכול לעמוד בשתיקה, ואני רוצה קצת להתפרק מהלחץ הפנימי... שבע האבל נמשך. עשרות אנשים באים. קצתם יושבים לידי ושותקים, ולי נוח בכך... אין לי חשק, כוח ורצון להתחלק עם כל אחד..."